

**ІНСТИТУТ ПРИРОДОЗНАВСТВА
ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ**

**ХЕРСОНЬСЬКИЙ ВІДДІЛ
УКРАЇНСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**ХЕРСОНЬСЬКОГО ВІДДІЛУ
УКРАЇНСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА**

ВИПУСК 4

ХЕРСОН

2008

Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2008. – Вип.4. – 120 с.

Друкується за ухвалою вченої ради інституту природознавства Херсонського державного університету (протокол №10 від 26.05.2008 р.)

Опубліковані результати суспільно-географічних, природничих, геоекологічних досліджень та досліджені в галузі методики викладання географії.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Пилипенко І.О.– кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету (відповідальний редактор); Мальчикова Д.С.- кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету (заступник відповідального редактора); Бойко М.Ф. – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри ботаніки Херсонського державного університету; Ходосовцев О.Є.– доктор біологічних наук, завідувач кафедри ботаніки Херсонського державного університету; Чорний С.Г. – доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри ґрунтознавства та агрохімії Миколаївського державного аграрного університету.

Адреса редакційної колегії: 73000, кафедра соціально-економічної географії, інститут природознавства, Херсонський державний педагогічний університет, вул. 40 р. Жовтня, 27, м. Херсон.
Тел. (0552) 32-67-54

Відповідальні за випуск: І.О. Пилипенко

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей. Думка редакційної колегії не завжди співпадає з думкою авторів.

ЗМІСТ

Богадьорова Л.М., Косяк Ю.І. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ПЕРІОД РИНКОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	6
Богадьорова Л.М., Кудінова А.В. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВОДОКОРИСТУВАННЯ В ПРОЦЕСІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА (НА МАТЕРІАЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	9
Богадьорова Л.М., Щербина М.І. ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В АПК ПІВДЕННОГО РЕГОНУ УКРАЇНИ	14
Бойко М.Ф., Мальчикова Д.С., Мойсеєнко І.І., Пилипенко І.О., Ходосовцев О.Є., Чорний С.Г. ПРОЄКТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ОЛЕШКІВСЬКІ ПІСКИ»	18
Василевська Я. КОНСТРУКТИВНО ГЕОГРАФІЧНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКИХ РЕСУРСІВ (В МЕЖАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	22
Вязнікова Т. МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ: «НАСЕЛЕННЯ» В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ ТА СВІТУ	26
Геленко О. Чинкіна Т. ПРОГНОЗОВАНІ ЗМІНИ ВИДІВ – ПІДРОБІОНТІВ З ЧИСЛА МАКРОФІТІВ В ПОНИЗЗІ ДНІПРА.....	29
Грець О.В. АНАЛІЗ МОРФОМЕТРИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ СПОРУД. СТОСОВНО ЇХ ДОРЕЧНОСТІ ТА ВІДПОВІДНОСТІ НОРМАТИВНИМ ВИМОГАМ.....	31
Григоренко О. АКУМУЛЯТИВНІ ПРОЦЕСИ В АЗОВСЬКОМУ МОРІ ТА НАСЛІДКИ АНТРОПОГЕННОГО ВПЛИВУ НА АКУМУЛЯТИВНІ ФОРМИ	35
Гудоченко Н. УРОК НА ТЕМУ «НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ»	37

Давидов О.В., Мокра П.О. ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ БЕРЕГОВОЇ ЗОНИ КАСКАДУ ДНІПРОВСЬКИХ ВОДОСХОВИЩ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	41
Драгунцова І.В. ФОРМИ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ПРОЦЕСІ ДОСЛІДЖЕННЯ СВОЄЇ МІСЦЕВОСТІ	44
Жадан Н. ОПТИМІЗАЦІЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ПРИ ЗДІЙМАННІ РІВНЯ ЧОРНОГО МОРЯ В МЕЖАХ БЕРЕГОВОЇ ЗОНИ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	49
Козловець А. ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СМЕРТНОСТІ У РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	51
Макаренко Л. ПРОСТОРОВІ ТЕНДЕНЦІЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ АПК ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ (2003 – 2006 Р.Р.)	53
Мочаліна Н.М., Сінеєва Ю.Є. БЕРЕГОЗАХИСНІ СПОРУДИ: ПЛЮСИ ТА МІНУСИ	60
Охременко І., Куц Н. СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУВАННЯ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ	63
Охременко І., Щербина І. ЕКОЛОГІЧНА ІНФРАСТРУКТУРА ПРОМИСЛОВИХ ОБ'ЄКТІВ М.ХЕРСОНА: СТАЇ, ПРОБЛЕМИ	65
Пилипенко І., Машкова О., Тихончук В. ПРОСТОРОВА ОЦІНКА ЗМІН ЧИСЕЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ	70
Подвисоцький О.О. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ ДОЛИНИ РІЧКИ ІНГУЛЕЦЬ	82
Полосухіна О.О. ЗАСТОСУВАННЯ КАРТ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ	84
Семенюк С.К., Волковський О.Л. ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗПОДІЛУ БІОРІЗНОМАНІТТЯ СТЕПІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ	87
Семенюк С.К., Пазинич Г.В. СТАН БІОМАСИ ДОННИХ УГРУПОВАНЬ АЗОВО- ЧОРНОМОРСЬКОГО БАСЕЙНУ	90

Урок географії — це один з тих уроків, які мають великі можливості для розкриття талантів дітей, пробудження інтересу до навчання і карта займає найважливіше місце в цьому процесі.

СЕМЕНЮК С.К., ВОЛКОВСЬКИЙ О.А.

ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗПОДАЛУ БІОРИЗНОМАНІТТЯ СТЕПІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Розораність земель Степової зони України перевищує 80 % (середній показник по Україні — 56 %). У Степу розміщені підприємства металургії, хімічної, прикладно-промислової, площа прикладних розробок тут близько 12 тис. км². За останні 100 років втрачено більше 2/3 площі степів. Незначна частка степів, не більше 30 тис. га зберігається в природно-заповідному фонді. Решта — знаходяться на різних стадіях деградації і займають непридатні для оранки та випасання худоби місця. У Степу зростають близько 2000 видів рослин, що становить 40 % фауни України. З них 103 види занесені до Червоної книги України, 52 види — до Європейського Червоного списку. Тваринний світ Степу, внаслідок антропогенного пресу, зазнав значно більших втрат, ніж рослинний. Повністю зникли великі тварини, в першу чергу копитні. До Червоної книги України занесені 193 види рідкісних і зникаючих степових видів тварин, що складає 63,5 % від загальної кількості тварин, що охороняються. Тому дуже актуальним на даний час стає необхідність аналізу змін біорізноманіття під впливом антропогенного чинника.

Дослідження особливостей структури і ведучих функціональних зв'язків у заповідниках біогеоценозах степу, а також за різних режимів антропогенного втручання (пасовища, сіножаті, рілля) базується на застосуванні методу комплексних ординацій, який передбачає суміжне й одночасне вивчення режимів, систематизацію та кількісну оцінку головних зв'язків і співвідношень в екосистемах у просторі і часі.

На території України поширені п'ять типів степів за складом фітоценозів: 1) типові (справжні) степи; 2) лучні степи; 3) пухлякі степи; 4) чагарникові степи; 5) напівсаванові степи [Лавренко, 1947].

Лучні степи в Україні поширені наступним чином:

Рівнинні лучні степи властиві лісостеповій зоні. До них належать мезотичний і мсеротичний варіанти лукоподібних степів [Клеопов, Лавренко, 1933]. Сучасні мізерні залишки цілих лучних степів дуже мало відображають їх характер. Найбільш повно рослинність лучних степів представлена у заповіднику Михайлівська цілина. У ньому відомо 479 видів вищих рослин: степових — 171 вид, лучних — 114, водноболотних — 75, лісових — 59 і бур'янів — 60 видів. Кримські передгірні лучні степи займають смугу від Севастополя до Феодосії.

Типові степи характеризуються домінуванням евксерофільних та евріксерофільних степових видів. У складі їх травостоїв переважають дернинні злаки: ковила Лессінга (*Stipa lessingiana*), українська (*St. ucrainica*), Залеського (*St. zaleskii*). Часто трапляється ковила волосиста тирса (*St. capillata*), типчак (*Festuca sulcata*). Різновиди типових степів України утворюють дві смуги: а) різнотравно-типчакково-ковилових степів; б) типчакково-ковилових степів Різнотравно-типчакково-ковилових

стеги займають північну частину Степу і пов'язані зі звичайними чорноземами. Їх характерна риса - значна зімкненість рослинного покриву, поряд з дернинними вузьколистими злаками в травостой велику участь беруть бобові та різнотрав'я. Типчакково-ковилові стеги займають Причорноморську низовину. Вони смугою прилягають до Чорного моря від Дунаю до Дніпра і далі на схід по північно-західному узбережжю Азовського моря до м. Бердянська. Ці стеги займають великі площі в північній частині Криму. Рослинний покрив характеризується домінуванням ксерофітних щільнокущових злаків, насамперед ковила української (*Stipa ucrainica*), Лессінга (*St. lessingiana*) і волосистої (*St. capillata*), типчака (*Festuca sulcata*) та келерії стрункої (*Koeleria gracilis*), значним зменшенням різноманітності різнотрав'я. Кількість кореневищних злаків і осок незначна. Серед різнотрав'я переважають ксерофітні види: кахрис степовий (*Cachrys odontalgica*), ферула східна (*Ferula orientalis*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), будяк гачкуватий (*Carduus uncinatus*), пижмо тисячолісте (*Tanacetum millefolium*), туданиця волохата (*Linosyris villosa*), гвоздика плямиста (*Dianthus guttatus*), жабриця степова (*Seseli campastre*) тощо. Рослинний покрив типчакково-ковилових степів найкраще збережений в заповіднику Асканія-Нова, де зареєстровано 482 види рослин.

Пустельні стеги в Україні займають нешироку смугу в Присивашші та в знижених місцях вздовж Чорного і Азовського морів, між ріками Дніпро і Молочною. Невеликі ізольовані їх ділянки трапляються східніше гирла Дунаю та на Керченському півострові. В травостой корінних фітоценозів переважають посухостійкі дернинні злаки — типчак борознистий, ковила Лессінга, українська, волосиста, житняк (*Agropyron pectiniformis*) тощо. Характерною особливістю рослинності є значна участь в травостой ксерофітних напівчагарників: віничча сланкого [*Koebia prostrata*], полинів австрійського і кримського (*Artemisia taurica*), камфоросми манспелійської (*Camphorosma monspeliacum*), полину Бошняка (*Artemisia boschniakiana*) та ін. Характерною для цих степів є наявність весняних ефемерів і ефемероїдів, наземних мохів (*Syntrichia ruralis*), лишайників (*Cladonia rangiformis*, *Cl. foliacea*) та водоростей і комплексність рослинних угруповань.

Різновиди пустельних степів поширені на території України наступним чином. Бошняковополиново-злакові пустельні стеги поширені вузькою смугою по узбережжю Чорного моря на захід від Скадовська до Ягорайського лиману, а також від гирла Дунаю до озера Алібей в Одеській області. До них належать: 1) бошняковополиново-типчакково-волосистоковилові, 2) бошняковополиново-типчаккові і 3) бошняковополиново-житнякові стеги. Площі двох останніх груп формацій тепер розорані.

Кримськополиново-злакові пустельні стеги розташовані на північному узбережжі Каркінітської затоки та в Північному і Південному Присивашші, невеликі ділянки трапляються на Керченському півострові. На них основним едификатором є полин кримський (*Artemisia taurica*). До нього варіанта степів належать 1) кримськополиново-житнякові, 2) кримськополиново-типчаккові і 3) кримськополиново-типчакково-ковилові стеги. В теперішній час майже всі ці стеги розорані. З природною рослинністю збереглися лише невеликі ділянки.

Чагарникові степи характеризуються наявністю рівномірно розкиданих на фоні степового травостою купів степових чагарників (головним чином з родів *Sarcocolla* і *Spiraea*). На території України чагарникові степи зустрічаються в заповідниках Стрільцівський і Хомутовський степ, на залишках цілинного Провальського степу. Караганові степи в минулому до інтенсивного втручання людини займали великі площі на Донському краї.

Напівсаванові степи трапляються на невеликих ділянках в Криму. Для них характерна рослинність з переважанням ефемерів та ефемероїдів. Із цього типу рослинності найпоширеніші ценози формаций: 1) ячменю бульбистого, 2) егілопса, 3) гайнальді волохатої та 4) вентенати сумнівної.

Загалом, природний рослинний покрив степів зберігся на невеликих площах у заповідниках, на схилах балок та на кам'янистих утліах. У більшості місць колишні степи замінені на лани, помережані сіткою ползахисних лісосмуг.

Тваринний світ степів України. Під впливом антропогенного чинника дуже змінився тваринний світ у степовій зоні України. Серед сучасних видів, вірогідно, зникла із річок степової України хохуля (хоча налія на її існування в басейні Сіверського Дінця ще залишається). Посилалася тенденція до скорочення чисельності і зникнення шліх угруповань всіх видів ховраків, які є важливими трофічними компонентами для багатьох кунячих хижих ссавців; популяції більшості з них давно перебувають у депресивному стані на території всієї України. Однак, наприкінці ХХ ст. ми стали свідками не лише різкого скорочення чисельності угруповань і ареалів певних видів, а й їх відновлення. Нечувана експансія деяких рідкісних (видра, лось, кабан) або взагалі відсутніх (шакал) у фауни України тварин перевершила самі сміливі прогнози. Якщо у VI ст. макротеоріофауна південної України складалася з 31, у VII-XII ст. – з 29, на початку ХХ ст. – з 20 видів, то наприкінці ХХ ст. вона збагатилася до 32 видів [Волох, 1999].

Серед ссавців, поширення яких обмежено лише невеликими, але історично сформованими ділянками, варто згадати звичайну норидцю, малу лісову мишу і види, що представляють степове фауністичне ядро Східної Європи [Загороднюк, 1999]. Це степова мишівка, великий тушканчик, звичайний сліпачок, курганчикова миша, степовий тхір, ховраки, сліпаки тощо, ареали яких різко скоротилися в результаті антропогенної трансформації основних біотопів. Із плазунів часті степова гадюка, полози, ящірки. Численні комахи, пов'язані із трав'янистим покривом і водоймами. Трансформація степів людиною істотно вплинула на кількісний і видовий склад тварин. Змінилося співвідношення видів, біотопи.

Для розуміння глобальності змін фауни, що сталися внаслідок знищення степової біоти, можна використати приклад з недавнього минулого. Розорювання у 1954-1955 рр. в Казахстані 18 млн. га цілинного степу спочатку не спричинило негативного впливу на фауну. Однак, коли у 1957 р. рілля стала складати всього 10% і площі держави, почалося вимирання бабака, степової строкатки і корсака на величезній території [Павленко, 1968]; на тлі цього відбулося розширення ареалів зайця-русака, хом'яка тощо [Слаудский, 1957]. У Кам'яному степу (Воронезька обл.) розорювання цілини у поєднанні з нищівним

промислом були визнані основними причинами зникнення чисельності і зникнення бабака [Барабаш-Никифоров, 1957]. Подібна картина спостерігалася на території Голодного степу у Середній Азії, де після оранки цілих земель та зрошення спостерігалася зникнення перев'язки, степового гхора, ласки, корсака, вовка та шакала. Натомість відбулася непередбачена випадкова інтродукція сірої криси, ріст її чисельності з подальшою експансією виду у межах всього Цілинного краю [Козлов, 1979].

Література:

1. Барабаш-Никифоров И. И. Звери юго-восточной части Черноземного Центра. — Воронеж: Воронеж. книж. изд-во, 1957. — 370 с.
2. Волох А.М. Краткий очерк истории формирования современной фауны охотничьих зверей в южных районах Украины // Проблемы изучения фауны юга Украины: Науч. сб. — Мелитополь—Одесса: Астропринт. — 1999. — С. 34—49.
3. Загороднюк П.І. Степове фауністичне ядро Східної Європи: його структура та перспективи збереження // Доп. НАН України. — К. — 1999. — № 5. — С. 203-210.
4. Касюков Ю., Лавренко Є. Сучасний стан класифікації українських степів. — Журн. біо-бот. циклу ВУАН, 5—6, 1933.
5. Козлов А.Н. Заселение Северного Казахстана серой крысой в результате освоения целинных земель // Экология. — 1979. — № 6. — С. 89-91.
6. Лавренко В.М. Евразийская степная область // Геоботаническое районирование СССР: Тр. Комиссии по естеств.-истор. районированию СССР. — М.: Изд-во АН СССР. — 1947. — Вып. 2. — С. 3-150.
7. Саудский А.А. Роль человека в формировании ареалов млекопитающих в Казахстане // Матер. к совещ. по вопросам зоогеограф. суши. — Львов. — 1957. — С. 124-125.

СЕМЕНЮК С.К., ПАЗИНИЧ Г.В.

СТАН БІОМАСИ ДОННИХ УГРУПОВАНЬ АЗОВО-ЧОРНОМОРЬСЬКОГО БАСЕЙНУ

Донна фауна Молочного лиману формувалась у відповідності до стану водойми: закритого чи відкритого. Коли лиман знаходився у відкритому стані його успішно заселяли представники азовської фауни. В ізольованому лимані виживали лише ультрагалінні організми. Крім того оптимальне функціонування протоки веде до зонального розподілу донних організмів по акваторії.

Вивченню донних тварин Молочного лиману та прилеглої до нього ділянки моря приділялась незначна увага. Перші відомості про склад донної фауни Азово-чорноморського басейну містяться в працях К.О. Милушевича [4], але вони стосується лише молосків.

Перше детальне комплексне дослідження зообентосу Молочного лиману проведено в 1955 році Виноградовою З.А. і Виноградим К.О. [3] під час комплексної експедиції Інституту гідробіології АН України. В цій роботі зроблена перша спроба дати загальну характеристику зообентосу лиману. Зазначеними авторами було зареєстровано 54 види донних безхребетних тварин наступних систематичних груп: кишковопорожнинних - 1 вид, багатощетинкових черв'яків - 8, малощетинкових черв'яків - 1, ракоподібних - 24 (вусонігих - 1, різноногих

**Наукові записки Херсонського відділу
Українського географічного товариства**

Випуск 4

Відповідальний за випуск: Пилипенко І. О.
Технічний редактор: Вишемирська С. В.

Формат 60×84
Папір офсетний
Умовно-друк. арк. 8,45

Видавництво ПП Вишемирський В. С.
Свідоцтво серія ХС № 48 від 14.04.2005
видано Управлінням у справах преси та інформації
73000, Україна, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 138,
тел. (0552) 35-35-61, 44-16-37 e-mail: vvs2001@inbox.ru